

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (ФЛІЯ)
ВГО «УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ»

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2016
*«Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового
наукового та історико-культурного простору»*

Матеріали
XIX Міжнародної науково-практичної конференції,
м. Харків, 12 жовтня 2016 р.
У 2 частинах
Частина 2

Харків 2017

УДК 027.02(477)
К68

Затверджено до друку вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
(протокол № 2 від 07.06.2017 р.)

Укладач О. П. Куніч

Науковий редактор Л. В. Глазунова, канд. наук із соціальних комунікацій

Редакційна колегія:

В. Д. Ракитянська (голова), директор Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України

Л. В. Глазунова, заступник директора з наукової роботи Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, канд. наук із соціальних комунікацій

І. Я. Лосівський, завідувач науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, доктор філол. наук, заслужений працівник культури України

О. П. Куніч, завідувача відділом науково-методичної роботи Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка

Королєнківські читання 2016. «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 12 жовт. 2016 р. У 2 ч. Ч. 2 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. відня (філія) ВГО «Укр. бібл. асоц.» ; [уклад. О. П. Куніч ; редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2017. – 216 с.

Збірник містить матеріали доповідей та повідомлень XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Королєнківські читання 2016», присвяченої темі «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору».

Видання розраховане на фахівців бібліотечної справи та суміжних галузей

УДК 027.02(477)

© Харківська державна наукова
бібліотека імені В. Г. Короленка, 2017

УДК 655.24:027.7

**ВИДАННЯ КИРИЛИЧНОГО ДРУКУ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

Лесовець Неля Миколаївна,
доцент кафедри документознавства
та інформаційної діяльності
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
Україна, Старобільськ

***Анотація.** Схарактеризовано видання кириличного друку бібліотеки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».*

***Ключові слова:** книжкова пам'ятка, видання кириличного друку, зберігання.*

***Аннотация.** Охарактеризованы издания кириллической печати библиотеки ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко».*

***Ключевые слова:** книжный памятник, издания кириллической печати, хранение.*

***Annotation.** Described the publication of the Cyrillic print of the library of the State establishment «Luhansk national University named after Taras Shevchenko».*

***Key words:** book monument, publications of the Cyrillic print, storage.*

Незаперечним є факт, що сьогодні вагому цінність складають видання кириличного друку, до складу яких належать книги, надруковані слов'янським кириличним шрифтом протягом **XV – XVIII** ст.

Мета доповіді – схарактеризувати видання кириличного друку наукової бібліотеки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Зокрема, таких видань налічується в бібліотеці лише два, проте вони, на нашу думку, становлять вагому історикокультурну цінність у сучасному інформаційно-комунікативному просторі. Одне з цих видань – Магницький Леонтій «Арифметика, сиречь наука числительная...» (1703). Ця книжкова пам'ятка унікальна ще й тим, що від старшого покоління працівників бібліотеки молодшому передається історія появи цієї книги. Зокрема, з усних розповідей відомо, що книга була подарована в 1963 р. колишнім співробітником університету К. А. Левтовою. Сьогодні цьому унікальному виданню виповнилося 313 років.

Для того, щоб усвідомити значення цієї книги в інформаційно-комунікативному просторі, зупинимося на передісторії її створення. Дослідник І. К. Андронов зауважує, що 14 січня 1701 р. за наказом Петра I у Москві було засновано Школу математических и навигацких наук, яка була розміщена в Сухаревській башті. Для забезпечення навчального процесу виникла нагальна потреба в підручниках з навчальних дисциплін, зокрема з арифметики, геометрії, тригонометрії, геодезії, мореплавства, навігації, астрономії тощо. Власне Леонтію Пилиповичу Магницькому було доручено за короткий термін часу укласти підручник із профільних дисциплін [1, с. 75]. Автор підручника зауважує, що «Арифметика...» була надрукована «ради обучения мудрлюбивых российских отроков и всякого чина и возраста людей».

Леонтій Пилипович Магницький (09.06.1669 – 19.10.1739) – видатний математик і педагог. За окремими відомостями, навчався у слов'яно-греко-католицькій академії в Москві. З 1701 р. і до кінця життя викладав у Школі математичних і навігацких наук. У 1703 р. було надруковано його книгу «Арифметика...», яка до середини XVIII сторіччя була основним підручником з математики в Росії. Проте завдяки науково-методичним і літературним перевагам «Арифметика...» Магницького використовувалася і після появи інших книг з математики, які більш відповідали новому рівню науки [2, Т. 15, с. 199].

«Арифметика...» Л. П. Магницького містить 305 аркушів, надрукованих кириличним друком. Обкладинка, титульний аркуш та окремі сторінки книги частково пошкоджені внаслідок промокання, відсутніми є 306 та 307 аркуші. Друк двоколовий – чорною та червоною фарбами, усі сторінки оформлено в прикрашені рамки. Текст книги оздоблено орнаментальними прикрасами – заставками, кінцівками, гравюрами, фронтисписами. Друк – кирилиця трьох розмірів (10 рядків – 83 мм, 73 мм, 60 мм). Цифри в тексті – слов'янські, у прикладах, завданнях та таблицях – арабські.

Книга розпочинається із заголовного аркуша, у якому зазначено: *«Арифметика, сиречь наука числительная с разных диалектов на славянской язык переведенная и во едино собранная, и на две книги разделена»* [5, с. 1]. Далі зауважується, що книга видана *«...при царе Петре Алексеевиче и великом князе Алексее Петровиче: в лето от сотворения мира 7211, от рождества же во плоти Бога слова 1703, индикта 11, месяца януария»*. Заголовний аркуш обіймає всю сторінку, він прикрашений рамкою. На останньому рядку дрібним шрифтом надруковано: *«Сочинена сия книга через труды Леонтия Магницкого»*

На зворотному боці аркуша зображено квітковий кущ, оточений вінською зі словами: «Тако цветет человек, яко цвет сельный». Наступну сторінку книги займає фронтиспис, гравійований на міді відомим українським майстром Миколою Карновським. Це доволі складна композиція, що зображує герб Росії, трохи нижче нього в картуші чотиривірш «Арифметика Политика сих и другая Логистика. И многих иных издателей в разна времена писателей», після чого подається зображення Піфагора й Архімеда. Зліва – Піфагор з вагами в руках, що уособлює практичну арифметику: біля його ніг гроші та товари, він символізує комерцію, накопичення капіталів. Справа – у східній чалмі – Архімед. У його руці міститься небесна сфера, біля його ніг – карта та корабель: навігація, визначення широти й довготи – наукова та практична математика [6].

Наступні одинадцять сторінок книги містять вірші, у яких автор повідомляє мету видання, зміст книги й зазначає джерела його праці. Викладання навчального предмету математики розпочинається лише з 37 сторінки з питання: «Что есть арифметика?» та подальшого визначення поняття: *«Арифметика, или числительница, есть художество честное независное и всем удобопонятное, многопольнейшее и многохвалнейшее, от древнейших же и новейших, в разные времена живших изряднейших арифметиков изобретенное и изложено»* [5, с. 37].

Л. П. Магницький розподілив «Арифметику...» на дві книги. Зокрема, перша книга складається з п'яти частин: Ч. 1 «О числах целых», Ч. 2 «О числах ломаных или с долями», Ч. 3 «О правилах подобных, в трех, пяти и семи перенях», Ч. 4 – 5 «О правилах фальшивых и гадательных», «О прогрессии и радиках квадратных и кубических» – містить переважно алгебраїчний матеріал. Друга книга розподілена на три частини: Ч. 1 «Арифметика алгебраика», Ч. 2 «О геометрических через арифметику действующих», Ч. 3 «Обще о земном размерении и яко же к мореплаванню принадлежа». У цих частинах міститься виклад розв'язання квадратних і біквадратних рівнянь, початки тригонометрії, обчислення площі та об'єму.

В «Арифметиці» Л. П. Магницький дотримувався такої форми викладення матеріалу: кожне нове правило розпочиналося з простого прикладу, потім викладалося загальне формулювання, яке підкріплювалося великою кількістю прикладів та задач. Багато задач і прикладів наводяться з торговельної і військової справи, будівництва. У книзі багато креслень, малюнків, що пояснюють текст. Такими є вежі, фортеці, діжки, мішки, війська тощо [3, с. 80]. Крім того, до кожної дії додавалося правило

перевірки – «поверение». Після викладу дій з цілими числами Л. П. Магницький, перш ніж перейти до дробів, або, як він їх називав, «ломаным числам», уміщує велику главу, що містить історичні відомості про міри й грошові одиниці у старовину й у новий час у різних народів, а також відомості, корисні в торговельній справі та техніці.

«Арифметика...» Магницького відобразила прогресивні засади петровської епохи. Л. П. Магницький зміг перетворити свою книгу в своєрідну енциклопедію математичних знань, у край необхідних для задоволення потреб держави, що стрімко розвивалася. У главі «О прикладах, потребных к гражданству», Магницький подає практичні відомості з механіки та будівельного мистецтва й створює підґрунтя технічної грамоти. Він подає способи визначення висоти стін, глибини колодязів тощо. Особливу увагу Магницький надавав морській справі, де наводить правила, як визначати положення меридіана, широти місця, чи, як він говорить, «возвышения поля» та ін.

«Арифметика...» Л. П. Магницького перш за все постала широким загальноосвітнім математичним курсом, що поєднував глибоку теоретичну підготовку з постійною увагою до практики. Він зазначав, що математика займається не лише вивченням «наручных нам вещей», тобто доступних для досвіду, але й таких, які «...не токмо уму нашему подлежат, но служат надежным путем для приятия множайших наук». По цій книзі навчався сам М. В. Ломоносов, який називав її «вратами учености»[6].

Зауважимо, що праця Л. П. Магницького відіграла велику роль у становленні математики як вітчизняної наукової дисципліни. Суттєве значення «Арифметика...» мала для формування математичних термінів і понять, які вперше були впроваджені Л. П. Магницьким.

Іншою пам'яткою кириличного друку, що наявна в бібліотеці, є «Минея месяц февварий». Ця церковно-богослужбова книга містить тексти змінних частин богослужінь нерухомих церковних свят, які розміщені в календарному порядку за місяцями й днями. Зокрема, це книга на місяць лютий.

Книга вийшла у світ без вихідних даних, у ній відсутній титул, передмова, присвята, колофон, післямова. Таким чином, це так зване німе видання. У книзі подаються молитви за життя та здоров'я імператора, проте, жодної згадки про конкретну історичну постать немає. У тексті книги згадується титул імператор. Отже можна зробити висновок, що книга вийшла після 1721 р., коли Росія стала імперією і замість царського титулу почали використовувати імператорський.

Для формальної ідентифікації книги важливим є формат видання, що визначається в частинах аркуша. Стародруковану книгу робили з аркушів, складених у той чи інший спосіб, і від того, як саме складено аркуш, залежить визначення формату. На сторінках видно на просвіт майже впритул одна до одної смужки – вержери – горизонтальні лінії, тобто паралельні до бокових обрізів. Понтозою – більш товсті лінії, що стоять порівняно далеко одна від одної – вертикальні, тобто паралельні до бокових обрізів. Паперові аркуші в книзі з'єднані в зшитки по вісім книжкових аркушів (або чотири пари аркушів). Ці властивості «Мінеї...» свідчать, що книга має формат 2^о.

У «Мінеї...» велика увага приділяється послідовності аркушів, апарат книги організовано таким чином, щоб унеможливити вірогідність переплутання сторінок. Початкові аркуші кожного зшитку помічені сигнатурами у вигляді літер, що розташовані посередній нижніх берегів книги. У книгах українського походження сигнатура була у вигляді літер, піктограм і крапок та знаків пунктуації (так само як і в нашому випадку), а в московських – тільки цифрова. Книга містить кустоди – перше слово або його частину, склад, з якого починається наступна сторінка; розміщувалося у нижньому правому куті попередньої сторінки (у рукописних книгах називається рекламантом). Крім того, книга має поаркушеву нумерацію (фоліацію). Цей факт може бути ознакою для ідентифікації книги, адже, за спостереженням О. О. Гусєвої, книги московського друку XVI – XVIII ст. нумерувалися переважно за аркушами, за невеликим винятком, а українські друкарні значно частіше застосовували посторінкову нумерацію[4].

Видання відрізняється особливостями розміщення колонцифр та наявністю у них розділового знаку – крапки. У методичних працях О. О. Гусєвої підкреслено, що в українських (з 1614 р. по 1747 р.) та білоруських (з 1622 р. по 1730 р.) кириличних стародруках при колонцифрі ставили крапку. Стандартним місцем колонцифри для них є верх набірної шпальти, її зовнішній край, у свою чергу, у московських та старообрядних виданнях колонцифри друкували в нижній частині набірної сторінки. Загальна кількість сторінок «Мінеї...» складає 186, набір тексту здійснено в одну шпальту – така властивість характерна для московських стародруків, на противагу українським та зарубіжним виданням.

Отже на основі проведеного дослідження можна висловити припущення, що книга є московським виданням. Вагомим фактом є те, що в «Мінеї...» молитви і свята розміщені в календарному порядку за 29

днями. Загальновідомим фактом є те, що 4 жовтня 1582 р. було впроваджено григоріанський календар, відповідно до нього рік, який утворюють цифри – кратні чотирьом (наприклад 1720, 1724, 1900, 2008), вважається високосним, отже, лютий складається з 29 днів. На основі проведеного нами дослідження можна зробити висновок, що це московське видання, ймовірно за все – 1724 року.

Таким чином, сьогодні вивчення книжкових пам'яток кириличного друку є важливим для зберігання та передавання культурного надбання минулого. У перспективі дослідження до числа пріоритетів у галузі забезпечення збереженості пам'яток належить створення електронних копій цінних і рідкісних документів, формування повнотекстових баз даних.

Список бібліографічних посилань

1. Андронов И. К. Первый учитель математики российского юношества Леонтий Филиппович Магницкий // Математика в школе. 1969. № 6. С. 75–78.
2. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. Москва 1969. Т. 15. С. 199.
3. Гнеденко Б. В., Погребынский И. Б. Леонтий Магницкий и его «Арифметика» // Математика в школе. 1969. № 6. С. 78–82.
4. Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI – XVIII вв. Москва, 1997. 140 с.
5. Магницкий Леонтий. Арифметика, сиречь наука числительная... Москва. 1703. 305 с.
6. Магницкий Л. Ф. Арифметика, сиречь наука числительная [Электронный ресурс]. URL: <http://www.russex.ru/slavonic/1597-magnitzky-arithmetic.html>.

Наукове видання

Короленківські читання 2016

Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції,
м. Харків, 12 жовтня 2016 р.

У 2 частинах

Частина 2

Відповідальний за випуск

В. Д. Ракитянська, заслужений працівник культури України

Редактор Л. О. Каплун